

Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης

Τόμ. 5 (2019)

«Μου το λέει και ο αδερφός μου ότι κάνω μουτζούρες όταν ζωγραφίζω». Οι 'μουτζούρες' αλλιώς: Ένα σχέδιο εργασίας με πολύ μικρά παιδιά

Παναγιώτα Τσακιρπάλογλου, Μαρία Παπανδρέου

doi: [10.12681/dial.22000](https://doi.org/10.12681/dial.22000)

Copyright © 2019, Παναγιώτα Τσακιρπάλογλου & Μαρία Παπανδρέου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσακιρπάλογλου Π., & Παπανδρέου Μ. (2019). «Μου το λέει και ο αδερφός μου ότι κάνω μουτζούρες όταν ζωγραφίζω». Οι 'μουτζούρες' αλλιώς: Ένα σχέδιο εργασίας με πολύ μικρά παιδιά. *Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης*, 5, 210–226. <https://doi.org/10.12681/dial.22000>

«Μου το λέει και ο αδερφός μου ότι κάνω μουτζούρες όταν ζωγραφίζω». Οι 'μουτζούρες' αλλιώς: Ένα σχέδιο εργασίας με πολύ μικρά παιδιά

Παναγιώτα Τσακιρπάλογλου

Μαρία Παπανδρέου

Παιδικό Κέντρο Αριστοτέλειου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περίληψη

«Οι 'μουτζούρες' αλλιώς» είναι ένα σχέδιο εργασίας που αναπτύχθηκε στο Παιδικό Κέντρο του ΑΠΘ, σε μια τάξη μικρών παιδιών (2,5-3 ετών) κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2017-2018. Στην παρούσα εργασία, παρουσιάζονται οι αρχικές δράσεις των παιδιών που αποτέλεσαν το κίνητρο για την εκκίνηση αυτής της διερεύνησης, ενώ στη συνέχεια περιγράφονται αναλυτικά και συζητούνται οι τρεις φάσεις της διαδικασίας που ακολουθήσαμε. Το ταξίδι αυτό αναπτύχθηκε στο πλαίσιο ενός προγράμματος επαγγελματικής ανάπτυξης για την αξιοποίηση της σχεδιαστικής δραστηριότητας στην εκπαιδευτική διαδικασία και είναι προϊόν της ιδιαίτερης εστίασης των παιδιών στις 'μουτζούρες' τους, των συζητήσεων που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της ομάδας του προγράμματος και της συνεχούς ανατροφοδότησης που παρείχε η συντονίστρια του προγράμματος. Τα παραδείγματα που παρουσιάζονται δείχνουν το τρόπο που τα ίδια τα παιδιά κατεύθυναν την εξέλιξη της διερεύνησης, αλλά και τη σταδιακή αλλαγή της στάσης τους απέναντι στις 'μουτζούρες' τους.

Λέξεις-κλειδιά: Σχεδιαστική δραστηριότητα, 'μουτζούρες', σχέδιο εργασίας, προσχολική εκπαίδευση.

Abstract

"Viewing 'scribbles' otherwise" is a project developed at the Early Childhood Education and Care Center of Aristotle University of Thessaloniki, in a toddler's classroom for young children (2.5-3 years) during the school year 2017-2018. In the present study, we firstly present the children's activities that motivated the initiation of this extended investigation, while we describe in detail the three project phases of the project children carried out. This learning experience was developed as part of a professional development program focused on the role of drawing activity as a learning tool. However, it emerged from the children's special focus on their 'scribbles', while the strong cooperation between the classroom's teacher of the classroom and the facilitator (i.e. the educator who organised the PD program) was critical for its implementation. The examples that are presented in this article illustrate how the children themselves guided the evolution of the inquiry and gradually transformed their attitude towards their 'scribbles'.

Keywords: drawing activity, 'scribbles', project, early childhood education.

Υπεύθυνη επικοινωνίας: Παναγιώτα Τσακιρπάλογλου, gioula82@yahoo.gr, Νηπιαγωγός, Παιδικό Κέντρο Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Ηλεκτρονικός εκδότης: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
URL: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/dialogoi>

Εισαγωγή

Κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς 2017-2018 στο Παιδικό Κέντρο του ΑΠΘ, πραγματοποιήθηκε ένα πρόγραμμα επαγγελματικής ανάπτυξης που εστίασε στη σχεδιαστική δραστηριότητα (στο εξής ΣΔ) ως εργαλείο σκέψης, επικοινωνίας και μάθησης. Οι εκπαιδευτικοί της τάξης¹ συμμετέχοντας στο πρόγραμμα αυτό, από τα αρχικά στάδια έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στο σχέδιο των παιδιών της τάξης τους κάτι που μέχρι τότε δεν είχαν δοκιμάσει με τόσο μικρά παιδιά (2,5 χρονών). Η συστηματική παρατήρηση που εφαρμόστηκε τον πρώτο καιρό με στόχο την καταγραφή και την κατανόηση του τρόπου που εμπλέκονται τα μικρά παιδιά με το σχέδιο (κυρίως μέσα από αυθόρμητες δράσεις), έφερε στην επιφάνεια ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα που φάνηκε ότι απασχολούσε ιδιαίτερα τα παιδιά: οι 'μουτζούρες' που θεωρούσαν ότι έκαναν. Παρουσιάζοντας αυτές τις πρώτες παρατηρήσεις τους οι εκπαιδευτικοί της τάξης στην ομάδα του προγράμματος επαγγελματικής ανάπτυξης, συνέβαλαν στο να αναδειχθεί και να συζητηθεί ένα πολύ σημαντικό ζήτημα, που αφορά τον τρόπο με τον οποίο τα μικρά παιδιά φαίνεται να αντιλαμβάνονται τη στάση των άλλων (π.χ. αδερφών, εκπαιδευτικών, γονέων) απέναντι στα σχέδια τους. Καθώς σε αυτή την ηλικία δεν αποτυπώνουν ακόμα αναγνωρίσιμα σχήματα ή φιγούρες όταν σχεδιάζουν, οι άλλοι συνήθως δεν δίνουν σημασία στα σχέδιά τους και συχνά εκφράζουν αρνητική στάση, η οποία όπως φαίνεται γίνεται αντιληπτή από τα παιδιά.

Οι ερευνητές που ασχολούνται με το σχέδιο των παιδιών υποστηρίζουν ότι ακόμα και τα μικρά παιδιά έχουν συγκεκριμένες προθέσεις όταν ζωγραφίζουν, ενώ συχνά βάζουν ταμπέλες στις πρώιμες φόρμες που δημιουργούν μόλις τελειώσουν το σχέδιό τους. Ωστόσο, υπάρχουν φορές που το κάνουν και πριν, προ-αναγγέλλοντας τι πρόκειται να σχεδιάσουν (Matthews, 2003). Και στην μια και στην άλλη περίπτωση, δηλώνεται μια αρχική συνειδητοποίηση της σύνδεσης μεταξύ συμβόλου και νοήματος. Η ΣΔ όμως συμβαίνει πάντα μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο το οποίο την επηρεάζει με ποικίλους τρόπους (Frisch, 2006). Έτσι, όταν υπάρχει ανταπόκριση από τους 'σημαντικούς-άλλους' (π.χ. γονείς, αδέρφια) μεταφέρονται ξεκάθαρα μηνύματα στα παιδιά (Anning & Ring, 2004). Αν η ανταπόκριση είναι θετική τότε κατανοούν ότι πέτυχαν μια αναπαράσταση που είναι αποδεκτή, ενώ μια αρνητική αντίδραση συνήθως τα αποθαρρύνει. Οι απόψεις και οι στάσεις των ενηλίκων απέναντι σε αυτή τη δραστηριότητα, οι παιδαγωγικές πρακτικές και ρουτίνες που εφαρμόζονται σε μια τάξη αποτελούν σημαντικούς παράγοντες που μπορούν να ενισχύσουν ή να αναστείλουν αυτή τη δραστηριότητα (Anning & Ring, 2004· Knight, 2008· Ring, 2006· Rose, Jolley, & Burkitt, 2006).

Στο πλαίσιο του προγράμματος επαγγελματικής ανάπτυξης λοιπόν, σκεφθήκαμε ότι θα είχε ενδιαφέρον να ασχοληθούμε περισσότερο με τις σχεδιαστικές προσπάθειες των παιδιών με στόχο να καταφέρουμε μαζί τους να νοηματοδοτήσουμε διαφορετικά τις 'μουτζούρες' τους. Έτσι αποφασίσαμε να τροφοδοτήσουμε το ενδιαφέρον τους για τις 'μουτζούρες' και να συνεχίσουμε την παρατήρηση. Η

---

¹ Η 2^η νηπιαγωγός της τάξης εκείνη τη χρονιά ήταν η κ. Πανούση Σουλτάνα, η οποία συνεργάστηκε με την κ. Τσακίρπάλογλου Παναγιώτα για την υλοποίηση του σχεδίου εργασίας.

διαδικασία αυτή κατέληξε στην υλοποίηση ενός σχεδίου εργασίας που σταδιακά το ονομάσαμε: «οι 'μουτζούρες' αλλιώς».

Τα παιδιά στην τάξη αυτή ήταν 20 και είχαν πολύ καλό προφορικό λόγο για την ηλικία τους. Ωστόσο, ήταν η πρώτη φορά που έμπαιναν στη διαδικασία διεξαγωγής ενός σχεδίου εργασίας, που σημαίνει ότι δεν είχαν κάποια προηγούμενη σχετική εμπειρία. Ο κύριος στόχος αυτής της δράσης ήταν να ενισχυθεί η σχεδιαστική τους δραστηριότητα, να απενεχοποιήσουν τις 'μουτζούρες' τους και να επανεξετάσουν το νόημα του όρου. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι διάφορες φάσεις που ακολουθήσαμε με παραδείγματα από τις αρχικές καταγραφές, την δημιουργία κοινών εμπειριών, τη διατύπωση και την διερεύνηση ερωτημάτων έως την ολοκλήρωση και το κλείσιμο του σχεδίου εργασίας. Τέλος, επιχειρείται η αποτίμηση αυτής της προσπάθειας τόσο ως προς το νόημα που φάνηκε να είχε για τα ίδια τα παιδιά, όσο και για τις εκπαιδευτικούς, καθώς αυτή η εμπειρία τις οδήγησε να επανεξετάσουν τη στάση τους απέναντι στη σχεδιαστική δραστηριότητα των μικρών παιδιών, όσο και τον ρόλο της στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας στην προσχολική εκπαίδευση.

Παρουσίαση του προγράμματος

Οι αρχικές παρατηρήσεις και καταγραφές

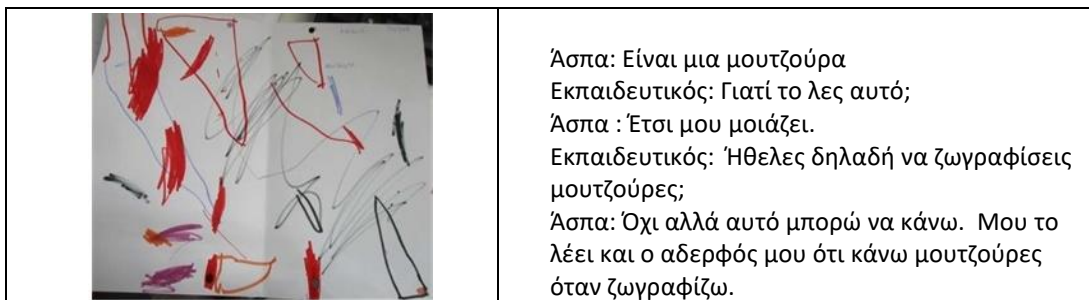
Οι καταγραφές που αποτέλεσαν την αφορμή για να ξεκινήσει αυτή δράση υλοποιήθηκαν την ώρα του ελεύθερου παιχνιδιού. Αυτές περιλάμβαναν σχόλια που έκαναν τα παιδιά για τα δικά τους σχέδια, αλλά και των συμμαθητών τους, την ώρα που ζωγράφιζαν στη γωνιά των εικαστικών.

Για παράδειγμα, η Άσπα² όταν ολοκλήρωσε τη ζωγραφιά της δήλωσε ότι αυτό που έφτιαξε είναι μια μουτζούρα (Εικόνα 1), ενώ μετά από ερωτήσεις φάνηκε ότι αυτή η άποψη έχει προκληθεί από τα σχόλια του αδερφού της. Μια άλλη μέρα, συνέβη ένα παρόμοιο περιστατικό ανάμεσα σε δυο κορίτσια την Χρύσα και την Αριάδνη, που είχαν επίσης επιλέξει να ζωγραφίσουν στο ελεύθερο παιχνίδι τους. Κατά τη διάρκεια αυτής της δράσης αναπτύχθηκε η συζήτηση που παρουσιάζεται στην Εικόνα 2.

Από αυτά τα παραδείγματα φαίνεται ότι πολλά παιδιά που δεν έχουν ακόμα αναπτύξει τη λεπτή κινητικότητα και τα σχέδια τους δεν αποτυπώνουν αναγνωρίσιμες φιγούρες, ακούν συχνά από άλλους ότι κάνουν 'μουτζούρες'. Αυτή την άποψη στη συνέχεια την αναπαράγουν είτε αυτοξιολογώντας τις δικές τους σχεδιαστικές προσπάθειες είτε σχολιάζοντας τα σχέδια των άλλων. Η λέξη 'μουτζούρα' συνήθως έχει ένα αρνητικό πρόσημο και αυτό φαίνεται στους διαλόγους που παρατέθηκαν. Η Αριάδνη μάλιστα φαίνεται να προσπαθεί να ενισχύσει τη φίλη της (*Εμένα μου μοιάζουν με γραμμές, Εμένα μου αρέσουν οι μουτζούρες σου*) και να την κάνει να αισθανθεί καλύτερα με το σχέδιο της.

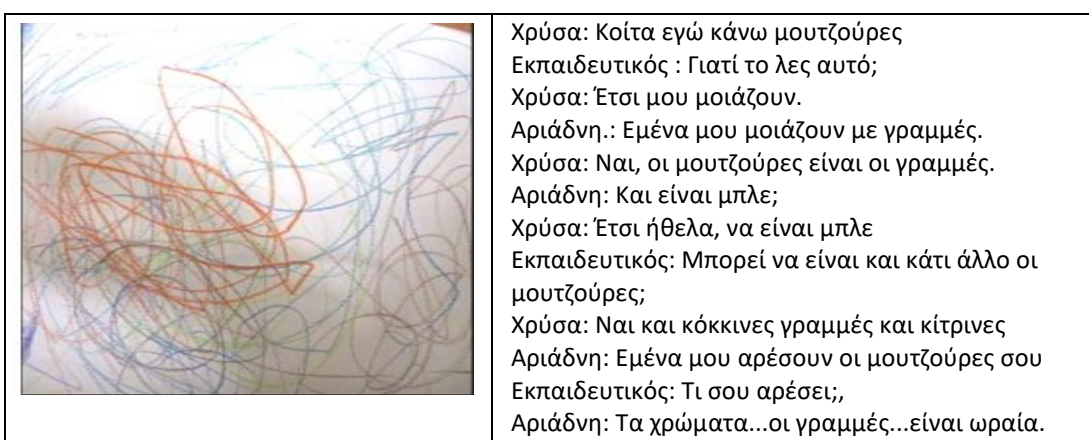
---

2 Στην παρούσα εργασία, γίνεται χρήση ψευδώνυμων με σκοπό να διασφαλιστούν τα προσωπικά δεδομένα των παιδιών.

Εικόνα 1

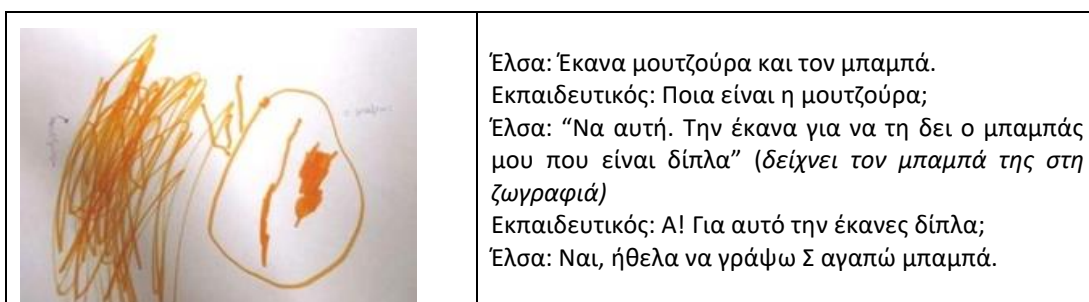
Το σχέδιο της Άσπας

Εικόνα 2

Το σχέδιο της Χρύσας

Μετά από λίγο καιρό ένα άλλο παιδί, η Έλσα, πάλι κατά το ελεύθερο παιχνίδι έφτιαξε ένα σχέδιο, στο οποίο όπως φαίνεται και από τον διάλογο που ακολούθησε (Εικόνα 3) η 'μουτζούρα' της αποκτά ένα άλλο νόημα· δηλώνει την προσπάθεια της Έλσας να γράψει 'σ' αγαπώ μπαμπά'.

Εικόνα 3

Το σχέδιο της Έλσας

Από τη φάση της παρατήρησης διαπιστώσαμε ότι τα παιδιά χρησιμοποιούσαν συχνά τον όρο 'μουτζούρες' για να περιγράψουν τα γραφικά τους σχέδια, τα οποία

συνήθως ήταν αφηρημένα (π.χ. γραμμές), ενώ κάποιες φορές τους απέδιδαν – πολύ συγκεκριμένο νόημα (π.χ. γραφή).

1η φάση: Διερευνώντας τις απόψεις των παιδιών, δημιουργώντας κοινές εμπειρίες και συναισθήματα για τις ‘μουτζούρες’

Από τη στιγμή που αντιληφθήκαμε ότι οι ‘μουτζούρες’ αποτελούν ένα θέμα που προκαλεί το ενδιαφέρον των παιδιών για περαιτέρω διερεύνηση, αποφασίσαμε να ενθαρρύνουμε τη σχεδιαστική τους δραστηριότητα, ενώ ξεκινήσαμε να δημιουργούμε συνθήκες για να εμπλακούν σε τέτοιες δράσεις όλα τα παιδιά και να διατυπωθούν περισσότερες απόψεις.

Για να ενθαρρύνουμε αυτή τη διαδικασία αποφασίσαμε να χρησιμοποιήσουμε ένα βιβλίο με εικόνες για μικρά παιδιά: «Η Τελεία» του Peter Reynolds³. Έτσι, κατά τη διάρκεια του ελεύθερου παιχνιδιού βάλαμε στη γωνιά του Η/Υ την προβολή ενός βίντεο που βασίζεται σε αυτό το βιβλίο. Στην ιστορία αυτή παρουσιάζεται ένα κοριτσάκι που δεν έχει εμπιστοσύνη στον εαυτό του και δηλώνει πως δεν μπορεί να ζωγραφίσει. Μετά από ενθάρρυνση της δασκάλας του κάνει την πρώτη της τελεία σε ένα λευκό φύλλο χαρτί και υπογράφει το έργο της με το όνομά της. Όταν η δασκάλα της κρεμάει το έργο της, το παιδί αρχίζει να απολαμβάνει τη σχεδιαστική δραστηριότητα και να φτιάχνει όλο και περισσότερες τελείες (μεγάλες μικρές, πολλές κλπ). Στην προβολή αυτή αρχικά συμμετείχε μια ομάδα πέντε παιδιών, στην πορεία όμως κι άλλα παιδιά ενδιαφέρθηκαν να το παρακολουθήσουν (12 συνολικά). Το βίντεο προβλήθηκε χωρίς ήχο και όταν ολοκληρώθηκε, ακολούθησε η συζήτηση που παρουσιάζεται στη συνέχεια.

Εκπαιδευτικός: Τι έγινε σε αυτή την ταινία;

Έλσα: Ήταν μια μπαλίτσα και ονόματα.

Άρης: Κόλλησε τη ζωγραφιά του σε έναν πίνακα.

Θάνος: Είναι χαρούμενο το παιδάκι γιατί ζωγραφίζει ένα μεγάλο κύκλο.

Χρύσα: Είχε πολύχρωμα χρώματα.

Στη συνέχεια, τα παιδιά ξαναείδαν το βίντεο και μαζεύτηκε όλη η τάξη. Ωστόσο, αυτή τη φορά η εκπαιδευτικός περιέγραφε με λόγια τι συμβαίνει στις εικόνες που προβάλλονται στο βίντεο. Το ενδιαφέρον των παιδιών ήταν αμείωτο και σχολίασαν διάφορα σημεία της ταινίας (π.χ. «Ήταν στενοχωρημένο το παιδάκι στην αρχή», «Ναι, αλλά μετά τις έκανε πολύ ωραίες τις μουτζούρες», «Εμένα μ' αρέσουν», «Και μένα μ' αρέσει η ζωγραφιά του. Δεν πρέπει να είναι στενοχωρημένο»).

Μια άλλη μέρα, κατά τη διάρκεια του ελεύθερου παιχνιδιού μια ομάδα παιδιών επέλεξε να ζωγραφίσει. Η Αριάδνη σχολιάζει τη ζωγραφιά της και ακολουθεί ο διάλογος:

Αριάδνη: Το πρωί μου είπαν οι φίλοι του αδερφού μου ότι κάνω μουτζούρες

Εκπαιδευτικός: Πώς ένιωσες; (δεν μιλά και σκύβει το κεφάλι). Θέλετε να προσπαθήσετε να κάνετε όλοι ‘μουτζούρες’ (απευθυνόμενη στην ομάδα των παιδιών που ζωγραφίζουν)

³ <https://www.youtube.com/watch?v=t5mGeR4AQdM>

Τα παιδιά αρχίζουν να ζωγραφίζουν με μεγάλο ενδιαφέρον και κατά τη διάρκεια συζητούν μεταξύ τους περιγράφοντας αυτά που κάνουν και χρησιμοποιώντας με άνεση και χωρίς ντροπή τη λέξη 'μουτζούρες'.

Άρης: Εγώ έκανα μουτζούρες κύκλους.

Κατερίνα: Εγώ έκανα πέντε μουτζούρες μοβ.

Μαρία: Έκανα ένα, δύο, τρία, τέσσερα μουτζούρες, Κοιτάξτε έβαλα πολλά χρώματα, (και δείχνει τη ζωγραφιά στους φίλους της).

Αριάδνη: Εγώ ζωγράφισα τη μαμά και γύρω -γύρω μουτζούρες.

Έφη : Εγώ έκανα μουτζούρες.

Μαρία: Δε μου φαίνεται για μουτζούρες

Χρύσα: Εμένα μου φαίνεται σα λιοντάρι

Έλσα: Και έβαλες και ωραία χρώματα, οι μουτζούρες δεν είναι έτσι, ε κυρία;

Τις επόμενες μέρες φέραμε στην τάξη βιβλία τέχνης, ενώ στον πίνακα της τάξης είχαμε ήδη τοποθετήσει διάφορα έργα μοντέρνας τέχνης (π.χ. Kandinsky, Klee) ώστε να δούμε αν και πως θα αντιδράσουν τα παιδιά. Μετά το βίντεο της «Τελείας», μια ομάδα παιδιών πλησίασε τα έργα αυτά. Άρχισαν να τα παρατηρούν και να σχολιάζουν:

Μαρία: Είναι πίνακες.

Όλγα: Ναι, αλλά είναι μουτζούρες με βουλίτσες (και δείχνει πώς γίνονται οι βουλίτσες).

Πέτρος: Είναι μουτζούρες.

Ζωή: Πρώτα ζωγράφισαν κάτι και μετά έκαναν τη μουτζούρα με μαρκαδόρο.

Μαρία: Δίκαιο έχετε, είναι μια μουτζούρα πίνακας!

Σε αυτό το απόσπασμα βλέπουμε ότι ενώ τα παιδιά αναγνωρίζουν ότι είναι 'πίνακες' αρχίζουν μόνα τους να κάνουν συγκρίσεις με τις 'μουτζούρες'. Η λέξη 'πίνακες' που χρησιμοποιούν φαίνεται να αποδίδει μια αξία σε αυτά τα έργα, ωστόσο ταυτόχρονα θεωρούν ότι μοιάζουν και με 'μουτζούρες'.

Διατύπωση αρχικών ερωτημάτων

Η πρώτη διατύπωση ερωτημάτων πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια μιας συζήτησης των παιδιών σχετικά με τα βιβλία μοντέρνας Τέχνης που βρίσκονταν στη γωνιά που δημιουργήθηκε στην τάξη μας. Τα ερωτήματα αυτά τοποθετήθηκαν στον πίνακα της τάξης σε σημείο προσβάσιμο από τα παιδιά και αποτέλεσαν το σημείο έναρξης της έρευνας των παιδιών (βλ. Πίνακα 1).

Μελετώντας τις παρατηρήσεις μας από την **α' φάση** του σχεδίου εργασίας, κάναμε ορισμένες σημαντικές διαπιστώσεις. Η λέξη 'μουτζούρες' ήταν πολύ οικεία σε όλα τα παιδιά. Την χρησιμοποιούσαν σε διάφορες περιστάσεις, ζωγραφίζοντας, βλέποντας την ταινία, φέρνοντας εμπειρίες από το σπίτι τους, όπου κάποιος σημαντικό 'άλλοι' του περιβάλλοντος τους σχολίαζαν με αρνητικό τρόπο τα σχέδιά τους. Την χρησιμοποίησαν ακόμα και όταν σχολίασαν τα ίδια τους πίνακες μοντέρνας τέχνης που είδαν αναρτημένους ή στα βιβλία. Επιπλέον φάνηκε ότι άρχισαν να βλέπουν πιο θετικά τις 'μουτζούρες' τους ή αυτές των συμμαθητών τους, οι οποίες όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν μπορεί να είναι γραμμές, βουλίτσες, κύκλοι και να έχουν πολλά και διάφορα χρώματα, ενώ διαπίστωσαν ότι και οι πίνακες που κάνουν οι μεγάλοι μπορεί να έχουν

‘μουτζούρες’. Ταυτόχρονα διατύπωσαν και κάποια πρώτα ερωτήματα, στα οποία θεωρήσαμε ότι μπορούμε να στηριχτούμε για να συνεχίσουμε τη διερεύνηση του θέματος

1. Μπορούν να κάνουν και οι μεγάλοι μουτζούρες; (Χρύσα)
2. Με ποια άλλα υλικά μπορούμε να κάνουμε μουτζούρες, εκτός από μας μαρκαδόρους; (Έλσα)
3. Ποια είδη από μουτζούρες μας μπορούμε να κάνουμε; (Έφη) *(εννοεί αν μπορούμε να κάνουμε γραμμές, κύκλους που να είναι ‘μουτζούρες’)*
4. Μπορούμε να κάνουμε μουτζούρες με αντικείμενα; (π.χ. με τρακτέρ) (Πέτρος)

Πίνακας 1

Τα πρώτα ερωτήματα των παιδιών

2η φάση: Προσεγγίζοντας τις ‘μουτζούρες’ των άλλων και ανακαλύπτοντας νέες τεχνικές

Σε αυτή τη φάση επιδιώξαμε την εμπλοκή των γονέων, στέλνοντάς αρχικά μια ενημερωτική επιστολή στους γονείς με πληροφορίες για το σχέδιο δράσης με τις ‘μουτζούρες’, ενώ τα παιδιά άρχισαν τους πειραματισμούς τους και πήραν αποφάσεις για την εξέλιξη της έρευνά μας.

Αρχικοί πειραματισμοί

Τα παιδιά από μόνα τους άρχισαν να συζητούν μια μέρα για το πρώτο ερώτημα. Οι απόψεις τους ήταν ποικίλες και εκφράστηκαν κατά τη διάρκεια του ελεύθερου παιχνιδιού, όπου ζωγράφιζαν:

Αριάδνη: Οι μεγάλοι δε μπορούν να κάνουν μουτζούρες.

Έλσα: Εμένα κάνει και η μαμά μου.

Θάνος: Μόνο τα παιδάκια κάνουν.

Ζωή: Εγώ κάνω με την Δήμητρα και τη γιαγιά μου.

Εκπαιδευτικός: Κάνει και η γιαγιά σου μουτζούρες;

Ζωή: Ναι, η γιαγιά μου είναι ζωγράφος και κάνει μουτζούρες.

Με αφορμή το σχόλιο αυτό, αποφασίσαμε να προχωρήσουμε στις παρακάτω δράσεις:

α) Συμφωνήσαμε να καλέσουμε τη γιαγιά της Ζωής που είναι και ζωγράφος στην τάξη μας για να διερευνήσουμε μαζί της τα ερωτήματά μας

β) Στην γωνιά της Τέχνης τοποθετήσαμε κι άλλα έργα μοντέρνας τέχνης και ενθαρρύναμε τα παιδιά να πειραματιστούν και να δοκιμάσουν να ζωγραφίσουν με παρόμοιο τρόπο

γ) Τέλος, σε συνεργασία με τα παιδιά διαμορφώσαμε έξω από την τάξη μας έναν πίνακα (εικόνα 4) που κρεμάστηκαν κάποιες ‘μουτζούρες’ των παιδιών, ενώ μετά από δική τους πρόταση αφήσαμε ένα κουτί με μαρκαδόρους και χαρτιά ώστε να μπορούν να κάνουν και οι μεγάλοι (γονείς), καθώς και τα άλλα παιδιά του σχολείου, τις δικές τους ‘μουτζούρες’.

Εικόνα 4

Πίνακας με 'μουτζούρες

α) Η επίσκεψη της γιαγιάς της Ζωής. Η κα Δέσποινα επισκέφτηκε την τάξη μας με την διπλή ιδιότητα της ζωγράφου και της γιαγιάς. Τα παιδιά περίμεναν να ακούσουν τις απόψεις της για το αν οι 'μεγάλοι' κάνουν 'μουτζούρες', έτσι πριν την επίσκεψη προετοιμάστηκαν. Τα ενθαρρύνουμε να καταγράψουν τις ερωτήσεις τους ζωγραφίζοντας: «Μπορούν να κάνουν οι μεγάλοι μούτζούρες;» «Πώς τις κάνουν τις μούτζούρες;», «Όλοι κάνουν τις ίδιες μούτζούρες;» Η κα Δέσποινα τους είπε διάφορα για τους ζωγράφους αλλά και ότι κι αυτοί κάνουν 'μουτζούρες': «Ξεκινούν από μια 'μουτζούρα' και μετά μπορεί να τη μεταμορφώσουν σε κάτι άλλο π.χ. σε δάσος, σε σχήματα. Και εγώ κάνω 'μουτζούρες'. Μου αρέσουν. Μια φορά είχα αρχίσει να κάνω μια 'μουτζούρα' και μετά τη μεταμόρφωσα σε μπαλαρίνα». Στη συνέχεια, προέτρεψε τα παιδιά να δημιουργήσουν νέες 'μουτζούρες' και να παρατηρήσουν σε τι μπορούν να μεταμορφωθούν. Έτσι, τα παιδιά χωριστήκαν σε δυο ομάδες και άρχισαν να ζωγραφίζουν. Σε όλη τη διάρκεια συζητούσαν μεταξύ τους ενθουσιασμένα. Η κα Δέσποινα τους παρατηρούσε και τους ενθάρρυνε, ενώ αρκετές φορές συμμετείχε και αυτή στις 'μουτζούρες' τους. Στο τέλος, η κα Δέσποινα τους ζήτησε να περιγράψουν αυτό που είχαν κάνει και να πουν με τι μοιάζει.

Στην ομάδα Α, τα παιδιά σχολίασαν ότι τα σχέδιά τους «μοιάζουν με σχήματα» και συμφώνησαν να δώσουν αυτό τον τίτλο στο έργο τους. Ωστόσο, στην ομάδα Β, τα παιδιά προβληματίστηκαν περισσότερο και διατύπωσαν διαφορετικές απόψεις, όπως «εμένα μου φαίνεται για δάσος», «ναι, αλλά αυτό μοιάζει με μπαλόνια (δείχνει κάποια σχέδια στρόγγυλα στη ζωγραφιά)». Τότε η κα Δέσποινα πρότεινε στην ομάδα να συνδυάσουν τις δυο ιδέες και έτσι ονόμασαν το έργο τους: «Το μπαλόνι στο δάσος». Η επίσκεψη της κα Δέσποινας, με την ιδιότητα της ζωγράφου, χαροποίησε τα παιδιά και φάνηκε να συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό να αρχίσουν να βλέπουν πιο θετικά τις 'μουτζούρες', αφού είδαν ότι και οι μεγάλοι κάνουν 'μουτζούρες' χωρίς να τις θεωρούν ως κάτι αρνητικό.

β) Η γωνιά με τα βιβλία μοντέρνας τέχνης κέντρισε ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των παιδιών σε διάφορες στιγμές. Για παράδειγμα, στο ελεύθερο παιχνίδι, η Αριάδνη ξεφύλλισε ένα βιβλίο που έχει πίνακες με 'μουτζούρες' και σχολίασε: «Έχει πολλές

μουτζούρες εδώ. Θα προσπαθήσω να κάνω και εγώ μια (δείχνοντας μια σελίδα)». Απέναντί της ο Πάνος, που ξεφύλλιζε και αυτός ένα βιβλίο, ακούγοντας την Αριάδνη αποφάσισε και αυτός να σχεδιάσει: «Εγώ θα κάνω αυτό, έχει πολλά χρώματα. Έχει πράσινο, θα πάρω και εγώ ένα. Μετά θα πάρω κόκκινο», ενώ όταν τέλειωσε δήλωσε: «Αυτή είναι η μουτζούρα μου. Μοιάζει και σαν ουράνιο τόξο» (Εικόνα 5).

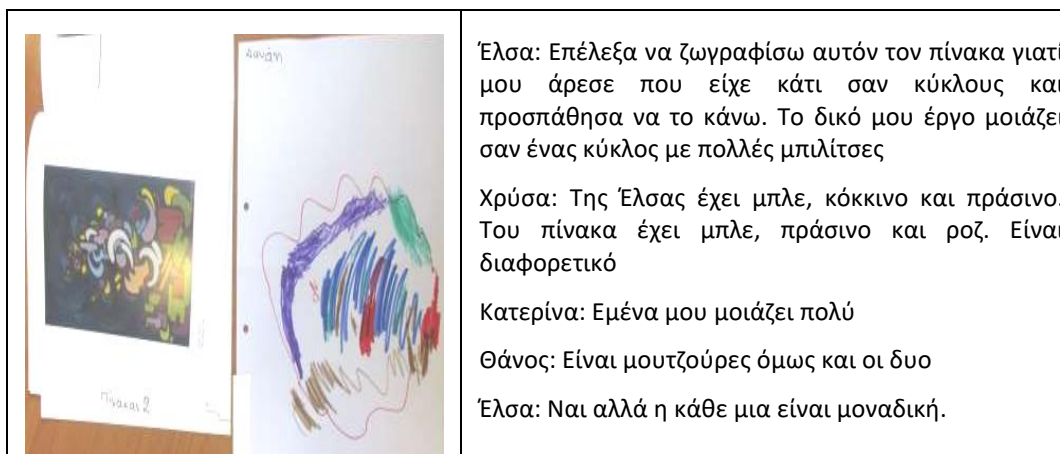

Εικόνα 5

Το σχέδιο του Πάνου και το έργο από το οποίο το εμπνεύστηκε

Τις επόμενες ημέρες το ενδιαφέρον των παιδιών για τη γωνιά αυτή συνέχισε να είναι έντονο, καθώς με δική τους πρωτοβουλία επέλεξαν ένα έργο μοντέρνας τέχνης και προσπαθούσαν να το αναπαραστήσουν. Λίγες μέρες αργότερα, παρουσιάστηκαν στα παιδιά τα έργα τους στον προτζέκτορα σε συνδυασμό με τα έργα που προσπάθησαν να αναπαραστήσουν. Σκοπός αυτής της παρουσίασης ήταν να τα ενθαρρύνουμε να μιλήσουν αναζητώντας ομοιότητες και διαφορές με τα έργα των ζωγράφων, όπως έκανε η Έλσα (Εικόνα 6) και η Άσπα (Εικόνα 7) συζητώντας με τους φίλους τους. Η Άσπα μάλιστα όταν ολοκλήρωσε το έργο της προσπάθησε να γράψει και το όνομά της (Εικόνα 7 πάνω αριστερά).

Μέσα από αυτή τη διαδικασία τονώθηκε η αυτοπεποίθηση των παιδιών καθώς αισθάνθηκαν χαρούμενα βλέποντας ότι μπορούν να δημιουργήσουν έργα που μοιάζουν στα έργα μοντέρνας τέχνης. Τα θετικά σχόλια των συμμαθητών τους αλλά και το δικό μας ενδιαφέρον τους έδειξαν ότι τα σχέδια τους έχουν αξία και το καθένα μπορεί να έχει το δικό του ιδιαίτερο νόημα. Επίσης, μέσα από την παρατήρηση και τη σύγκριση με τα έργα Τέχνης προέκυψε μια νέα πρακτική, να κάνουν δηλαδή 'μουτζούρες' χρησιμοποιώντας διάφορες σχεδιαστικές φόρμες όπως διαφορετικές γραμμές, κύκλους, 'μπιλίτσες', σχήματα και ότι άλλο άρεσε στον καθένα, ενώ κατέληξαν ότι καμία 'μουτζούρα' δεν είναι ακριβώς ίδια με κάποια άλλη.

Εικόνα 6

Το σχέδιο της Έλσας και το έργο από το οποίο το εμπνεύστηκε

Χρύσα: Δεν έχει τα ίδια χρώματα,
Θάνος: Η ζωγραφιά ήταν με μολύβι, της Άσπας είναι με μαρκαδόρο
Άσπα: Το έκανα με ένα μαρκαδόρο γιατί ήθελα να βάλω πολλά χρώματα
Μυρτώ : Εμένα το σχέδιο μου μοιάζει πολύ με της Άσπας
Άσπα: Αυτό προσπάθησα να κάνω αλλά ήθελα και τα χρώματα να βάλω.

Εικόνα 7

Το έργο από το οποίο το εμπνεύστηκε η Άσπα και το σχέδιο της

γ) Ο πίνακας έξω από την τάξη, στο μεταξύ άρχισε να γεμίζει με 'μουτζούρες' που έκαναν οι γονείς καθώς και παιδιά από άλλες τάξεις. Όταν μάλιστα, μας έδωσαν τις

‘μουτζούρες’ τους τα παιδιά από τρεις άλλες τάξεις ο Άρης δήλωσε ενθουσιασμένος: «Είδατε κάνουν και τα μεγάλα παιδιά μουτζούρες».

Ανακάλυψη νέων σχεδιαστικών εργαλείων και διατύπωση νέων ερωτημάτων

Κατά τη διάρκεια της θεματικής μας «Πέτρες» που δουλεύαμε παράλληλα με εκείνη την εποχή, τα παιδιά μάζεψαν πέτρες και πειραματίστηκαν προσπαθώντας να δημιουργήσουν σχέδια με αυτές στην αυλή. Κάποια έκαναν ανθρωπάκια, άλλα δρόμους και άλλα πιο αφηρημένες μορφές που τις ονόμασαν ‘μουτζούρες’. Στη συνέχεια, υπήρξαν παιδιά που πήραν τις πέτρες και αυτή τη φορά τις χρησιμοποίησαν ως μέσο για να ζωγραφίσουν στο χώμα. Κατά τη διάρκεια αυτής της ενασχόλησης προέκυψε ένα νέο ερώτημα προς διερεύνηση από την Μαρία: «Μπορούμε να κάνουμε μουτζούρες όπου θέλουμε ή μόνο στο χαρτί;», ενώ μια άλλη μέρα καθώς διερευνούσαν με διάφορους τρόπους αυτό το ερώτημα διατυπώθηκε και άλλο ένα: «Μπορούμε να κάνουμε ‘μουτζούρες’ με το σώμα μας;»

ΝΕΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 1: «Μπορούμε να κάνουμε μουτζούρες όπου θέλουμε ή μόνο στο χαρτί;»

Την επόμενη ημέρα, τα παιδιά άρχισαν να ζωγραφίζουν ‘μουτζούρες’ στις πέτρες τους και να φτιάχνουν ιστορίες με αυτές, ενώ ο Πάνος είπε: «Είδες κυρία μπορούμε να κάνουμε μουτζούρες πάνω στις πέτρες».

Μια άλλη μέρα στην αυλή, τα παιδιά ζήτησαν να ζωγραφίσουν με κιμωλίες. Ξεκίνησε ο Κοσμάς να κάνει ‘μουτζούρες’ και ακολούθησε η Άννα και τα υπόλοιπα παιδιά, ενώ ακολούθησαν σχόλια ενθουσιασμού όπως «τέλειος πίνακας με μουτζούρες» (Μυρτώ) και «γιούπι, θα τον δείξω στην αδερφή μου το μεσημέρι» (Ραφαήλ).

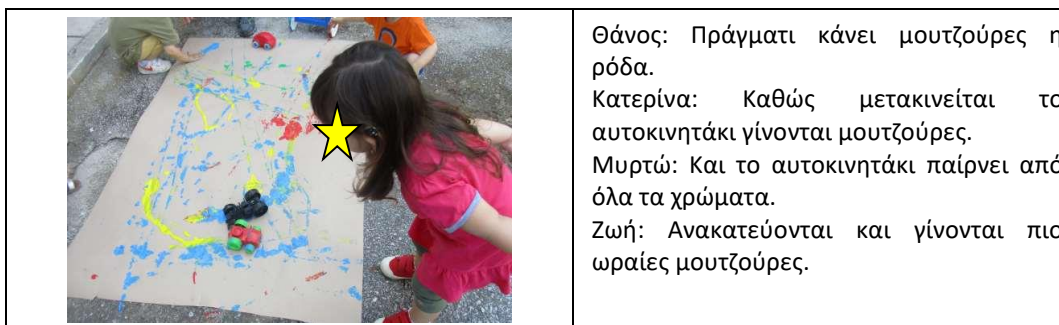

Εικόνα 8

Τα παιδιά ζωγραφίζουν με κιμωλίες στον τοίχο

Τα παιδιά πρότειναν να κάνουν 'μουτζούρες' και σε άλλες επιφάνειες, «να κάνουμε σε αυτό που τυλίγουμε φαγητά», «και σε χαρτί άλλο», «και σε μαλλί». Πειραματίστηκαν σε όλες αυτές τις επιφάνειες και κατέληξαν ότι οι 'μουτζούρες' μπορούν να γίνουν με επιτυχία σε αυτές.

Ενώ τα περισσότερα ερωτήματα των παιδιών για τις 'μουτζούρες' είχαν διερευνηθεί, παρέμενε το 4ο ερώτημα: «αν μπορούν να γίνουν μουτζούρες με άλλα αντικείμενα, όπως τρακτέρ», για το οποίο ακόμα δεν είχαμε κάνει κάτι. Αυτή τη συζήτηση ο Πέτρος την είχε μεταφέρει και στη μητέρα του στο σπίτι. Μάλιστα δοκίμασαν στο σπίτι να ζωγραφίσουν 'μουτζούρες' με τις ρόδες από τα τρακτέρ του. Ζητήσαμε, λοιπόν, από την κα Ντίνα (μαμά του Πέτρου) να έρθει στην τάξη και να μας βοηθήσει να δοκιμάσουμε όλοι μαζί τη στρατηγική τους. Αρχικά, ρίχνοντας χρώματα (τέμπερες) πάνω σε χαρτί του μέτρου χρησιμοποιήσαμε μια μεγάλη ρόδα. Στη συνέχεια, κάποια παιδιά κυλούσαν τα αυτοκινητάκια πάνω στο χαρτί παρατηρώντας και σχολιάζοντας τι συμβαίνει. Ο Αστέριος και ο Κοσμάς δε μπορούσαν να σταματήσουν να κυλούν τα αυτοκινητάκια στα χρώματα και να απολαμβάνουν τη διαδικασία. Όλα τα παιδιά ήταν ενθουσιασμένα και συμφωνήσαν ότι καταφέραμε να φτιάξουμε 'μουτζούρες' και με άλλα αντικείμενα.

Εικόνα 9

Τα παιδιά ζωγραφίζουν με ρόδες και αυτοκινητάκια

Κατά τη διάρκεια του πειραματισμού των παιδιών με τις ρόδες και τα τρακτέρ προέκυψε και το τελευταίο ερώτημα που διερευνήσαμε.

ΝΕΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 2: «Μπορούμε να κάνουμε 'μουτζούρες' με το σώμα μας ;»

Για να εξετάσουμε αυτό το ερώτημα αποφασίσαμε να χωριστούμε σε δυο ομάδες και η κάθε μια διάλεξε με ποιο μέρος του σώματος θέλει να ζωγραφίσει. Οι προτάσεις που είχαν διατυπώσει τα παιδιά ήταν «αγκώνες» και «πατούσες» (Εικόνα 10). Και οι δυο ομάδες δούλεψαν με ενθουσιασμό. Ο πειραματισμός τους άρεσε πολύ, ενώ δεν δίστασαν ούτε στιγμή μήπως λερωθούν ή μήπως δε τα καταφέρουν. Αναφέροντας συνέχεια πόσο τους άρεσε να κάνουν 'μουτζούρες' με το σώμα τους, δήλωσαν ότι θέλουν να το ξαναδοκιμάσουν.

Εικόνα 10α*‘Μουτζούρες’ με αγκώνες*

Ζωή: Είναι τέλεια

Φανή: Κοιτάξτε πως βάφω εγώ

Κατερίνα: Μου αρέσει

Εικόνα 10β*‘Μουτζούρες’ με πατούσες*

Θάνος: Γαργαλάνε τα πόδια μου τα χρώματα

Άρης: Είναι πολύ ωραία

Εικόνα 10*‘Μουτζούρες’ με αγκώνες και με πατούσες***3η φάση του σχεδίου εργασίας: Αναστοχασμός και παρουσίαση της πορείας μάθησης**

Μετά από όλες τις δοκιμασίες επάνω σε διάφορες επιφάνειες και με διάφορα υλικά, πέρασε κάποιο χρονικό διάστημα όπου τα παιδιά είχαν σταματήσει να εκφράζουν νέες απορίες για το θέμα. Συνέχιζαν, βέβαια, να ζωγραφίζουν ‘μουτζούρες’ στο ελεύθερο παιχνίδι, αλλά πλέον το απολάμβαναν. Κατανοώντας ότι η διερεύνηση αυτή είχε κάνει το κύκλο της, αποφασίσαμε να προχωρήσουμε στην 3^η φάση του σχεδίου εργασίας, ενθαρρύνοντας τον αναστοχασμό των παιδιών πάνω στα θέματα που διερευνήσαμε. Ο ομαδικός αναστοχασμός στηρίχθηκε στο ερώτημα: *Τι σας άρεσε πιο πολύ από αυτά που κάναμε και μάθαμε για τις ‘μουτζούρες’;* Στη συζήτηση αυτή, κάθε παιδί εστίασε σε κάτι διαφορετικό ενώ συνολικά οι απαντήσεις τους αντικατοπτρίζουν την μεταστροφή της αρνητικής στάσης τους απέναντι στις ‘μουτζούρες’ σε θετική.

Θάνος: (μου άρεσε) που έκανα μουτζούρες με τα πόδια μου.

Μαρία: Που κάναμε πολλές μουτζούρες.

Στέλλα: (Δείχνει τη φωτογραφία που κάνει η ίδια μουτζούρες στο αλουμινόχαρτο).

Ζωή: Που ήρθε η γιαγιά μου και κάναμε μουτζούρες.

Έλσα: Μου άρεσε που μάθαμε ότι οι μουτζούρες είναι περιέργες με πολλά χρώματα.

Άρης: Που κάναμε κύκλους μουτζούρες.

Κατερίνα: Μου άρεσε που οι μουτζούρες είχαν πολλά χρώματα.

Πάνος: Εμένα μ’ άρεσε όταν προσπάθησα να κάνω πίνακα με μουτζούρες.

Αστέριος: (Δείχνει που ζωγραφίζει στο αλουμινόχαρτο)

Γιώργος: Οι μουτζούρες με τα αυτοκινητάκια.

Μυρτώ: Ότι και άλλοι κάνουν μουτζούρες.

Άσπα : Ότι δεν είναι κακό να κάνω μουτζούρες.

Ραφαήλ: Οι μουτζούρες με τα αυτοκινητάκια.

Φανή: Οι μουτζούρες με τις κιμωλίες.

Άννα: Οι πολλές γραμμές στις μουτζούρες.

Κοσμάς: *(Δείχνει τη φωτογραφία που κάνει ο ίδιος μουτζούρες)*

Πέτρος: Που ήρθε η μαμά και κάναμε με τρακτέρ μουτζούρες.

Χρύσα: Οι πολλές μουτζούρες που κάναμε.

Στη συνέχεια, ρωτήσαμε τα παιδιά: «Πως προτείνετε να δείξουμε αυτά που μάθαμε και αυτά που κάναμε;» κι εκείνα πρότειναν «Να διαλέξουμε από αυτά που κάναμε και να τα δείξουμε και στους άλλους» (Ελσα), «Ναι, να τα δούνε και οι γονείς μας και τα άλλα παιδιά που έκαναν μουτζούρες» (Χρύσα). Έτσι, αποφασίσαμε να οργανώσουμε μια έκθεση για να παρουσιάσουμε τις 'μουτζούρες' μας στους γονείς αλλά και σε όλο το Παιδικό Κέντρο. Ετοιμάσαμε μια πρόσκληση όπου ενημερώναμε τους γονείς και τα άλλα παιδιά του σχολείου για το λόγο που πραγματοποιείται η έκθεση. Τα ίδια παιδιά διάλεξαν ποια έργα ήθελαν να δείξουν, πώς θα τα τοποθετήσουν στο χώρο της έκθεσης, ενώ συνέβαλαν και στο στήσιμο της έκθεσης στην είσοδο τους σχολείου.

Εικόνα 12

Η πρόσκληση και ορισμένα έργα από την έκθεση

Τελική αποτίμηση της δράσης και συμπεράσματα

Η εργασία που παρουσιάστηκε στο παρόν άρθρο αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος επαγγελματικής ανάπτυξης για το σχέδιο και την αξιοποίησή του στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ωστόσο, η συγκεκριμένη θεματική στην οποία εστιάσαμε προέκυψε από τις απόψεις των παιδιών για τα σχέδιά τους και την αρνητική νοηματοδότηση του όρου 'μουτζούρα', η οποία όπως φάνηκε είχε κατασκευαστεί και εδραιωθεί για τα καλά από το οικογενειακό περιβάλλον των παιδιών (γονείς, αδέρφια,

κλπ.). Καταλυτική για τον εντοπισμό αυτού του θέματος ήταν η συστηματική παρατήρηση που εφαρμόστηκε την ώρα που τα παιδιά σχεδίαζαν, η οποία επέτρεψε στις εκπαιδευτικούς να 'ακούσουν' τα παιδιά και να αναγνωρίσουν ότι όταν αγνοούμε ή απαξιώνουμε τις πρώιμες σχεδιαστικές τους προσπάθειες, αναστέλλουμε ή/και εμποδίζουμε την εξέλιξη των δυνατοτήτων τους. Έτσι κρίναμε ότι σε αυτή τη τάξη ήταν σημαντικό να δουλέψουμε αρχικά πάνω στις στάσεις που είχε φανεί ότι είχαν αρχίσει να διαμορφώνουν τα παιδιά. Η εστίασή μας σε αυτό το θέμα υποστηρίχθηκε από τρεις θεμελιώδεις παραδοχές: α) Η σχεδιαστική δραστηριότητα αποτελεί μια από τις 'γλώσσες' των παιδιών (Endwards, Gandini, & Forman, 2001) που ενισχύουν τη σκέψη τους αλλά και την επικοινωνία τους με τους άλλους (Papandreou, 2014), β) είναι σημαντικό να ενισχύεται από μικρή ηλικία με συστηματικό τρόπο (Papandreou & Birbili, 2017), ενώ γ) οι απόψεις και οι στάσεις των ενηλίκων είναι καθοριστικές για την εξέλιξη της σχεδιαστικής και γενικότερα της συμβολικής ικανότητας των παιδιών (Ring, 2006).

Ένα σχέδιο εργασίας με πολύ μικρά παιδιά είναι μια διαδικασία που από μόνη της αποτελεί πρόκληση, ωστόσο, με βάση τις 'μουτζούρες' τους, ένα θέμα που φάνηκε ότι πραγματικά τα απασχολούσε, οι εκπαιδευτικοί αποφάσισαν να το δοκιμάσουν, έχοντας την υποστήριξη της ομάδας των εκπαιδευτικών που συμμετείχε στο πρόγραμμα και της συντονίστριας. Στην εξέλιξη του σχεδίου εργασίας φαίνεται ότι συνέβαλαν η συνεχής συστηματική παρατήρηση και καταγραφή, η ποικιλία των υλικών, ο χρόνος και η ελευθερία που δόθηκε στα παιδιά να εκφράζουν και να δοκιμάζουν ιδέες και προτάσεις. Επιπλέον, ο σεβασμός από τις εκπαιδευτικούς της τάξης στις ιδέες τους (Helm & Katz, 2011) έδωσε ένα μήνυμα στα παιδιά ότι όλα όσα κάνουν και λένε είναι σημαντικά και κάθε τι από αυτά έχει τη δική του αξία. Τα παιδιά έπαιρναν σταδιακά όλο και περισσότερες πρωτοβουλίες, απέκτησαν αυτοπεποίθηση και ενεπλάκησαν με ουσιαστικό τρόπο στις δράσεις. Αυτό φάνηκε από την ποικιλία των ιδεών τους και των ερωτημάτων που διατύπωσαν, αλλά και από τον ενθουσιασμό τους όταν έκαναν νέες ανακαλύψεις οι οποίες ήταν συνεχώς επικεντρωμένες στα κύρια θέματα που τους απασχόλησαν: ποιοι άλλοι κάνουν 'μουτζούρες', πως αλλιώς και που αλλού μπορούμε να κάνουμε 'μουτζούρες'. Παρόλο που τα παιδιά αυτά δεν είχαν εμπλακεί ξανά σε σχέδιο εργασίας, οι παρεμβάσεις των εκπαιδευτικών ήταν λίγες και είχαν να κάνουν κυρίως με την οργάνωση μιας δράσης που είχαν προτείνει τα παιδιά (π.χ. η επίσκεψη της μαμάς και της γιαγιάς) και την παροχή των υλικών (π.χ. τα βιβλία Τέχνης).

Στην πορεία το ενδιαφέρον των παιδιών αυξήθηκε, καθώς ανακάλυψαν νέους τρόπους και μέσα για να δημιουργούν 'μουτζούρες', παρότρυναν και τα άλλα παιδιά του ΠΚ να κάνουν 'μουτζούρες', ενώ σταμάτησαν να αισθάνονται αμήχανα για τα έργα τους. Έμαθαν να μην κρίνουν το σχέδιο των άλλων αρνητικά και να ασπάζονται την άποψη ότι 'η κάθε ζωγραφιά είναι μοναδική'. Το νόημα της 'μουτζούρας' μετασηματίστηκε και συνδέθηκε περισσότερο με μια έκφραση δημιουργικότητας, καθώς όλο και πιο πρωτότυπες ιδέες αναδυόταν και δοκιμάζονταν από τα παιδιά. Οι 'μουτζούρες' των ζωγράφων και των άλλων ενηλίκων έδωσαν μεγαλύτερη αίγλη και αξία σε αυτό τον τρόπο έκφρασης και στις δικές τους 'μουτζούρες', τις οποίες μάλιστα παρουσίασαν με περηφάνια στους άλλους (γονείς και παιδιά) κατά τη διάρκεια της έκθεσης.

Αναμφίβολα, υπήρξαν και δυσκολίες κατά τη διεξαγωγή του σχεδίου εργασίας. Τα παιδιά ήταν αρκετά μικρά και χωρίς προηγούμενη σχετική εμπειρία μας, κι αυτό απαιτούσε προσεκτικές κινήσεις από τις εκπαιδευτικούς ώστε να διατηρήσουν το ενδιαφέρον τους ζωηρό και να μην πάρουν τη μάθηση από τα χέρια των παιδιών. 'Ακούγοντας' τα παιδιά, αξιοποιήθηκαν ευκαιρίες (π.χ. για τους πειραματισμούς του Πέτρου με την μαμά του στο σπίτι) που τροφοδότησαν εκ νέου το ενδιαφέρον τους (π.χ. με την επίσκεψη της μαμάς). Αν και ο λόγος τους ήταν αρκετά καλός, υπήρξαν φορές που δυσκολεύονταν να εκφράσουν λεκτικά τις σκέψεις τους. Ωστόσο, η συνεχής ενασχόληση με τη σχεδιαστική δραστηριότητα σε συνδυασμό με τη γλώσσα του σώματος λειτούργησε υποστηρικτικά στην επικοινωνία τους με τα άλλα παιδιά, τις εκπαιδευτικούς και τους επισκέπτες. Οι επισκέψεις της γιαγιάς της Ζωής και της μαμάς του Πέτρου ήταν καθοριστικές για την εξέλιξη του σχεδίου εργασίας, αφού πυροδότησαν το ενδιαφέρον για νέους πειραματισμούς. Τέλος, η επικοινωνία με τις άλλες τάξεις ήταν επίσης σημαντική, καθώς με αυτόν τον τρόπο ενισχύθηκε η αλληλεπίδραση μικρών και μεγαλύτερων παιδιών με όλες τις θετικές συνέπειες που αυτή συνεπάγεται.

Κλείνοντας θέλουμε να επισημάνουμε ότι αυτό το σχέδιο εργασίας ξεκίνησε με κάποιο άγχος από την πλευρά των εκπαιδευτικών κυρίως λόγω της μικρής ηλικίας των παιδιών. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο εξελίχτηκε ξεπέρασε τις προσδοκίες όλων και απέδειξε ότι όταν εμπιστευόμαστε τις δυνατότητες των παιδιών, τους δίνουμε χρόνο να εκφραστούν και τα 'ακούμε' προσεκτικά, τότε μπορούν να πάρουν τη μάθηση στα χέρια τους και να αποδείξουν ότι μπορούν να καταφέρουν πολύ περισσότερα από όσα νομίζουμε.

Βιβλιογραφία

- Anning, A., & K. Ring. (2004). *Making sense of children's drawings*. Maidenhead: Open University Press.
- Endwards, C., Gandini, L., & Forman, G. (2001). *Reggio Emilia: Οι χίλιες γλώσσες των παιδιών προσχολικής ηλικίας*. Αθήνα: Πατάκης.
- Frisch, N. S. (2006). Drawing in preschools: A didactic experience. *International Journal of Art and Design Education*, 25(1), 74-85.
- Helm J., & Katz L. (2011). *Μέθοδος project και προσχολική εκπαίδευση* (Κ. Χρυσάφιδης & Ε. Κουτσουβάνου, Επιμ.-Εισαγ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Hope, G. 2008. *Thinking and learning through drawing in primary classrooms*. London: Sage.
- Knight, L. (2008). Communication and transformation through collaboration: rethinking drawing activities in early childhood. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 9(4), 306-316.
- Matthews, J. (2003) *Drawing and painting: Children and visual representation* (2nd ed.). London: Paul Chapman Publishing Ltd.
- Papandreou, M., & Birbili, M. (2017). Not just a recreational activity: Giving art making the place it deserves in early childhood classrooms. *Educational Journal of the University of Patras UNESCO Chair*, 4(1), 94-106.
- Papandreou, M. (2014). Communicating and thinking through drawing activity in early childhood. *Journal of Research in Childhood Education*, 28(1), 85-100.

- Ring, K. (2006). Supporting young children drawing: Developing a role. *International Journal of Education through Art*, 2(3), 195-209.
- Rose, S. E., Jolley, R. P., & Burkitt, E. (2006). A review of children's, teachers' and parents' influences on children's drawing experience. *Journal of Art and Design Education*, 25(3), 341-349.